

Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin İrâde-i Cüz'iyeye ve İnsan Fiillerine Dair “*Ta'dîlü'l-akvâl fî mes'eleti balki'l-a'mâl*” Adlı Muhtasar Risâlesinin İnceleme, Tahkik ve Tercümesi

Öz: Bu çalışmada öncelikle Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin (ö.1145/1732) irâde-i cüz'iyeye ve insan fiilleri hakkında yazdığı muhtasar risâlesi muhteva açısından tetkik edilecek, ardından da risâlenin tahkik ve tercümesi yapılacaktır. Müellif, risâlesini “makâm” şeklinde isimlendirdiği iki bölüme ayırarak ilk makâmında insan fiilleri konusunda mezheplerin itidalden savrulmasına neden olan “ihtiyârî ve zorunlu (ızdırârî) fiiller arasındaki ayrımın kesin oluşu” ve “naslarda mevcut olan ve Allah'ın insan fiilleri de dahil her şeyin yaratıcı olduğu” şeklinde iki ilkeye dikkat çeker. Buna göre ilk ilke Cebriyye, ikincisi Kaderiyye tarafından göz ardı edilmiş ancak selef âlimleri bu iki ilkeyi de dikkate alarak meseleyi anlamaya çalışmışlardır. Müellif, Eş'arî'nin de bu konuda cebre düştüğünü söyleyerek “ashâbımız” dediği Mâtürîdîlerin yaklaşımını ön plana çıkarır. Müellif, Mâtürîdîlerin fiilin anlamları üzerinden “fiilin varlığa getirilmesi” (ikâ') ve “ikâ' ile meydana gelen şey” (el-hâsil bihi) şeklinde yapmış oldukları ikili ayrım; ilkinin yaratmaya konu olmaması sebebiyle hem insanın özgürlüğünü tespit ettiklerini hem de Allah'ın her şeyi yaratması prensibini muhafaza ettiklerini söylemektedir. Müellif, ilk makâmı bitirirken Mâtürîdîlerin bu görüşünün selef benimsediği görüşle aynı olduğunu söyleyerek sefle Mâtürîdîleri birbirine yakınlaştırmaya çalışmaktadır. Bu risâlenin Selef ve Mâtürîdî düşüncenin uzlaşmasına nüve teşkil edecek iz düşümlerinden ötürü özgün olduğu söylenebilir. Müellif, ikinci makâmında önce *bîsün-kubuh* kavramlarının tanımlarını yapar ardından da bu iki mesele hakkında belirleyici olan âmilin akıl mı yoksa şeriat mı olduğunu izah etmeye çalışır.

Anahtar Kelimeler: İrâde-i Cüz'iyeye, Kesb, İnsan Fiilleri, Cebir, Tefvîz, Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî.

Critical Edition, Examination And Translation of The Risâlah of Muhammad ibn Ahmad al-Tarsûsî's Entitled “*Tâ'dîl al-aqvâl fî mas'alab kbalq al-'a'mâl*” On Free Will (al-İrâda al-Juz'iyya) and Human Actions

Abstract: In the this study, how Muhammad ibn Ahmad al-Tarsûsî deals with the issue in his summary work on the free will (al-İrâda al-Juz'iyya) and human actions will be examined. In this study, the critical edition and translation of the risâlah will also be done. The author divided his risâlah into two chapters (maqâm). In the first chapters, he dwells on two principles that cause the sects about human acts to be dispersed. The first is that the distinction between voluntary (irâdî) and compulsory acts is certain. The second is that the generalizations in religious texts that include human acts are based on God's creation. Accordingly, the first principle was ignored by Jabriyyah and the second by Qadariyyah. But salaf scholars have reached the truth by taking these two principles into account. According to author, Ash'arî actually fell into compulsion. The author emphasizes the approach of the Mâtürîdîs, whom he calls “our companions”. The author dwells on their dual distinction as “bringing the act into existence” (iqâ') and “the thing that happens” by this iqâ'. According to this distinction, the first part reveals the freedom of man since it is not subject to creation, and it also does not pose any problem to the principle that God creates everything. The author, in concluding the first maqâm, states that this approach of the Mâtürîdîs is the same as what the salaf expressed. Thus, the author tries to bring the salaf and the Mâtürîdîs closer to each other. It can be said that the risâlah is original in this respect. The author makes the definitions of husun and qubuh in the second makâm and says that there is a disagreement about whether the determinant and ruler of these two is reason or shari'ah.

Keywords: Free will, Kasb, Human actions, Jabr (Compulsion), Tafvîz, Muhammad ibn Ahmad al-Tarsûsî, Mâtürîdîsm Ash'arîsm.

Giriş

Hicrî ilk asırdan itibaren insan fiilleri ve irâdesine ilişkin tartışmaların teolojik ve sosyal sebeplerden neşet ettiği bilinmektedir.¹ Konuya ilişkin tartışmalar, hem müstakil risâleler üzerinden² hem de ilimlerin tedvîniyle beraber sistematik kitaplar üzerinden varlığını sürdürmüştür. Ayrıca konu, kelâm ve fıkhıta da farklı başlıklar altında incelenmiştir.

Meselenin çok boyutlu olması sebebiyle buna ilişkin önemli bir yazım geleneği ve literatürünün de teşekkül ettiği görülmektedir. Konu, ilk dönemlerden itibaren canlılığını sürdürmekle beraber Osmanlı ilim muhitinde de bu canlılık ve hareketlilik artarak çok katmanlı bir metin anlayışına dönüşmüştür. Bu bağlamda Osmanlı düşünce geleneğinde konuya ilişkin bir taraftan kaza-kader, ef'âl-i 'ibâd, halk-ı 'amâl, irâde-i cüz'iyeye, kesb, ihtiyâr ve istitâat diğer taraftan, bunlar üzerinde yazılan şerh, hâşiye, ihtisâr, ta'likât ve zeyil gibi yazım literatürü gelişmiştir. Fakat 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı düşüncesinde insan fiilleri etrafında yapılan tartışmaların risâleler üzerinden tekrar gündeme gelmesi, insan fiilleri genelinde tartışılan bu konuların Osmanlı âlimleri tarafından siyasî ve ideolojik âmillerden hareketle mi yoksa teorik bir tartışma konusu olarak mı ele alındığı sorusu hala güncelliğini koruduğu söylenebilir.³

Çalışma konusu olan Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'ye ait *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-a'mâl* risâlesi Osmanlı yazım geleneği bağlamında ortaya konulan

- 1 İnsan fiilleri, irâde ve kazâ-kader meselelerinin, müslümanlar arasında meydana gelen Cemel ve Sıffîn savaşları sonucu gündeme geldiğine ilişkin değerlendirmeler için bk. M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti* (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 54; W. Montgomery Watt, *İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, çev. Arif AYTEKİN (İstanbul: Bereket Yayınları, 2011), 76; Resul Öztürk, *Cebri Düşüncenin Yaygınlaşmasında Siyasi İktidarın Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 112-113.
- 2 Bu risâlelerin ilk örnekleri için bk. Hasan el-Basrî'nin halife Abdülmelik b. Mervân'a gönderdiği risâle için bk. Muhammed Ammâra, *Resâilu'l-adl ve't-tevhîd* (Beyrût: Dâru's-şurûk, 1408/1988), 109-117; Gaylân ed-Dımeşkî'nin Ömer b. Abdülaziz'e gönderdiği risâlenin metni için bk. Ahmed b. Yahyâ İbn Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Diwald-Wilzer (Beyrût: Franz Stein, 1380/1961), 25-26; Ömer b. Abdülaziz'e nispet edilen bu risale için bk. Ahmed b. Abdullah Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-evliyâ* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-Arabî, 1405/1984), 5/346-357; Söz konusu bu ilk döneme ait risâlelerin genel bir değerlendirmesi için bk. Özcan Taşçı, *İlk Kelâm Risâlelerine Göre Kader ve İnsanın Sorumluluğu* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009).
- 3 Konuyla alakalı bir çalışma için bk. Rıdvan Özdiñç, *Akıl İrade Hürriyet: Son Dönem Osmanlı Dinî Düşüncesinde İrade Meselesi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013).

muhtasar nitelikteki çalışmalardan bir tanesidir. Risâle, mesele hakkındaki mezhep ve düşünceleri özet ve anlaşılır bir dille tanıtmaya ve Mâtürîdî bir temâyül göstermesi ve de Mâtürîdî ile selef mezhepleri arasında bir bağ kurması ve bu iki görüş arasında bir yakınlaştırma gayesi ortaya koyması yönüyle önem ve farklılık arz etmektedir.

1. Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği

1.1. Müellifin İsmi, Nesebi ve Hayatı

Kaynaklarda Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin hayatına ilişkin pek fazla bilgiye sahip değiliz. Kendisi hakkında bilginin mevcut olduğu kaynaklarsa birbirinin tekrarı niteliğinden öteye gitmemektedir. Tam adı Muhammed b. Ahmed b. Muhammed et-Tarsûsî olan müellifin doğum tarihi bilinmemekle beraber Mersin Tarsus'ta doğduğu bilinmektedir. Bilindiği kadarıyla ilk eğitimini, Tarsus müftüsü olan babası Ahmed Efendi'den almıştır. Ayrıca tahsil için Hicâz, Şâm ve İstanbul'da bulunduğu ifade edilmektedir.⁴ Babasının vefât etmesine müteakip Tarsus Müftülüğü görevine getirilmiştir. Yazmış olduğu eserlerden hareketle onun kelâm, fıkıh, fıkıh usûlü, hadîs, tefsîr ilimlerinin yanı sıra astronomi, mantık, Arap dili gibi ilimlerle de iştigal ettiği söylenebilir. Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin vefat tarihi hakkında her ne kadar ihtilaf olsa da hakim kanaat 1145/1732 tarihi üzerine oluşmuştur.⁵

1.2. et-Tarsûsî'nin Hocaları ve Talebeleri

Tarsûsî'nin hayatı hakkında yapılan çalışmalarda hocaları olarak Ahmed b. Muhammed el-Kuşâşî (ö. 1071/1661), Vanî Mehmed Efendi (ö. 1096/1685) ve Muhammed b. Ali el-Kâmilî (ö. 1131/1661) gibi âlimler zikredilmektedir. Ayrıca bu çalışmalarda Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) babası Kara Hacı Mustafa Efendi'nin (ö.1147/1734) Tarsûsî'den bizzât ders aldığı ve öğrencisi olduğu bazı icâzetnâme kayıtlarında görüldüğü kaydedilmektedir.⁶

4 Abdullah Karaman, "Tarsûsî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/115.

5 Muhammed Tâhir Bursevî, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1914), 1/348; Abdullah Karaman, "Tarsûsî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/115-116; Nusrettin Bolelli - Adem Doğan, "Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin Hayatı ve Eserleri", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2019), 285-309.

6 Karaman, "Tarsûsî Mehmed Efendi", 40/115; M. Zâhid Kevserî, *et-Tahrîrû'l-vecîz fî mâ yeb-*

1.3. et-Tarsûsî'nin Eserleri

Tarsûsî'nin eserleri hakkında detaylı bilgi veren Karaman'a göre Tarsûsî'ye ait pek çok eser olmasına rağmen Bursalı Mehmed Tâhir ve Fındıklılı İsmet, müellife ait sadece *Mir'ât hâşiyesi* ve *Ünmûzecü'l- 'ulûm* eserlerini zikretmekle yetinirken, Bağdatlı İsmâîl Paşa ise yalnızca *Mir'ât* ve *İsbâtü'l-vâcib* hâşiyelerini zikretmektedir. Ancak Karaman, kütüphane kataloglarında Tarsûsî'ye ait birçok yazma eserin nüshalarının bulunduğunu ifade eder.⁷ Aşağıda Tarsûsî'nin ilimlere göre tasnif edilmiş yazma nüshaları hakkında daha detaylı bilgi verilecektir.

Kelam

1. *Hâşiye 'alâ risâleti isbâti'l-vâcib ve havâşihâ.*

Celâleddin ed-Devvânî'nin "*İsbâtü'l-vâcib*" eserine dair bir hâşiyedir.⁸

2. *Ta 'dîlü'l-akvâl fi mes'eleli balki'l-a 'mâl.*

Çalışmamıza konu olan bu risâle insan fiilleri, irâde-i ciz' iyye ve hüsün ve kubuh hakkında muhtasar bir risâledir.⁹

3. *Telvîhun ila't-tercîb fi mes'eleli't-tabsîn ve't-takbîh.*

Bu risâle hüsün ve kubuh meseleleriyle alakalı muhtasar bir risâle olup *Ta 'dîlü'l-akvâl fi mes'eleli balki'l-a 'mâl* risâlesiyle beraber yazılmıştır.¹⁰

Fıkıh

1. *Hâşiyetü't-Tarsûsî 'alâ mir'âti'l-usûl.*

teğîhi'l-müstecîz, thk. Abdülfettâh Ebû Guddê (Halep: Mektebeü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1413/1993), 20, 28; Yaşar Sarıkaya, *Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi: Ebû Said el-Hâdimî* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018), 35-36, 39, 49, 143-145.

7 Karaman, "Tarsûsî Mehmed Efendi", 40/115; Ayrıca Tarsûsî'nin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bir çalışma için bk. Bolelli - Doğan, "Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin Hayatı ve Eserleri", 285-309.

8 Mehmed Efendi Tarsûsî, *Hâşiye 'alâ risâleti isbâti'l-vâcib ve havâşihâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, 1172), 54^a-77^a.

9 Mehmed Efendi *Ta 'dîlü'l-akvâl fi mes'eleli balki'l-a 'mâl* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1017), 195^b-196^b.

10 Mehmed Efendi Tarsûsî, *Telvîhun ila't-tercîb fi mes'eleli't-tabsîn ve't-takbîh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1017), 96^a-96^b.

Borsbuğa, Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin İrâde-i Cüz' iyye ve İnsan Fiillerine Dair “*Ta’ dîlü’l-akvâl fî mes’eleti halki’l-a’mâl*” Adlı Muhtasar Risâlesinin İnceleme, Tahkik ve Tercümesi

Molla Hüsrev’e ait *Mir’âtü’l-usûl* adlı fıkıh usulü eseri üzerine kaleme alınmış bir hâşiyedir.¹¹

2. *Şerhu tuhfeti’l-mülûk*.¹²

Tefsir

1. *Hâşiye ‘alâ envâri’t-tenzîl ve esrâri’t-te’vîl*.

Beyzâvî'nin (ö.685/1286) *Envârü’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl* adlı tefsirinin Mülk, Ankebût, Rûm ve Me’âric sûrelerinin hâşiyesidir.¹³

2. *Kışşatü Yûsuf*.¹⁴

3. *Hâşiye ‘alâ tefsîri sûreti Yâsîn*.¹⁵

Ahlak

1. *Hâşiye ‘alâ risâleti’l-âdâb*.

Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) bahs ve münâzara âdâbı hakkındaki *Risâle fî âdâbi’l-bahs* risâlesine yazılmış bir hâşiyedir.¹⁶

Felsefe

1. *Hâşiye ‘alâ Hâşiyeti şerhi bidâyeti’l-bikme*.

Kâdî Mîr Meybüdü (ö. 909/1503-1504) tarafından Esîrüddin el-Ebherî'nin (ö. 663/1265) eserine yazılan şerh için Muslihuddin Lârî'nin kaleme aldığı hâşiyenin hâşiyesidir.¹⁷

- 11 Mehmed Efendi Tarsûsî, *Hâşiyetü’t-Tarsûsî ‘alâ mir’âti’l-usûl* (İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 932), 1^a-122^b.
- 12 Mehmed Efendi Tarsûsî, *Şerhu tuhfeti’l-mülûk* (Ankara: Milli Kütüphane, Adana İl Halk., 1041), 1^a-17^a; Bolelli - Doğan, “Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin Hayatı ve Eserleri”, 294.
- 13 Mehmed Efendi Tarsûsî, *Hâşiye ‘alâ envâri’t-tenzîl ve esrâri’t-te’vîl* (İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 414) 1^b-585^a.
- 14 Mehmed Efendi Tarsûsî, *Kıssatü Yûsuf* (Ankara: Ankara Milli Kütüphane, Adana İl H., 630) 233^b-372^b.
- 15 Mehmed Efendi Tarsûsî, *Hâşiye ‘alâ tefsîri sûreti yâsîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3699) 26^a-63^a; Bolelli - Doğan, “Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin Hayatı ve Eserleri”, 296.
- 16 Mehmed Efendi Tarsûsî, *Hâşiye ‘alâ Risâleti’l-âdâb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4731) 1^a-12^b; Bolelli - Doğan, “Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin Hayatı ve Eserleri”, 297.
- 17 Mehmed Efendi Tarsûsî, *Hâşiye ‘alâ hâşiyeti şerhi bidâyeti’l-bikme* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1919) 260^a-297^a.

Mantık

1. *Hâşiye 'alâ bâşiyeti Kul Ahmed 'ale'l-feva'idi'l-fenâriyye.*

Ebherî'nin *Îsâğûcî* adlı mantık eserine Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) kaleme aldığı *el-Fevâ'idi'l-fenâriyye* isimli şerh hakkında Kul Ahmed'in (ö. 950/1543-?) yazmış olduğu hâşiyenin haşiyesidir.¹⁸

Dil

8. *Miftâbu'l-bulâsa li'l-miftâh.*

Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) Arap grameri ve belagati hakkındaki kitabının belagatle alakalı üçüncü bölümünün hülâsasını yaptığı kitabıdır.¹⁹

Mevâ'iz

1. *Mecmû'atü'l-mevâ'iz.*²⁰

Astronomi

1. *Kifâyetü'l-ma'tûrât fi'l-'amel bi-rub'i'l-mukantarât.*²¹

Diğer Eserleri

1. *Ünmûzecü'l-'ulûm.*

Lugat, vaz', kelâm, fıkıh usûlü, hadîs usûlü, tefsîr, fıkıh, mantık, hadîs, ta-savvuf, beyân, me'ânî, bedî', ferâiz, iştikâk, sarf, nahiv, 'arûz, kâfiye, tecvîd, âdâb, ebdân, tıp ve hesap başlıkları altında totalde yirmi dört ilmin muhtasar tanım ve temel konularını içeren ansiklopedik nitelikte çalışmadır.²²

18 Mehmed Efendi Tarsûsî, *Hâşiye 'alâ bâşiyeti Kul Ahmed ale'l-fevaidi'l-fenâriyye* (İstanbul: H. Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 688) 95^a-119^a.

19 Mehmed Efendi Tarsûsî, *Miftâbu'l-bulâsa li'l-miftâh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade, 736) 11^a-69^a.

20 Mehmed Efendi Tarsûsî, *Mecmû'atü'l-mevâ'iz* (Ankara: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, 895) 22^b-272^a.

21 Mehmed Efendi Tarsûsî, *Kifâyetü'l-ma'tûrât fi'l-'amel bi-rub'i'l-mukantarât* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp., Yazmalar, 904) 13^a-17^a.

22 Mehmed Efendi Tarsûsî, *Ünmûzecü'l-'ulûm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmalar, 128) 56^b-120^a; Karaman, "Tarsûsî Mehmed Efendi", 40/115-116.

2.1. Risâlenin İsmi ve Müellife Aidiyeti

Risâlenin ismi kaynaklarda geçmemekte ancak kütüphane kataloglarında iki tane nüshası olduğu görülmektedir.²³ Müellif, bu risâlesini mukaddimede *Ta' dîlü'l-akvâl fî mes'eleli halki'l-a'mâl* şeklinde isimlendirilmiştir.²⁴ Ancak müellif, bu isimlendirmeye birlikte *Telvîhun ila't-tercîb fî mes'eleli't-tabsîn ve't-takbîh* şeklinde ikinci bir isim daha zikretmiştir. Söz konusu bu isim -ulaşabildiğimiz her iki nüshada da görüldüğü üzere- insan fiilleri konusundaki risâlenin devamındaki hüsün ve kubuha ilişkin risâlenin ismidir. Müellifin, bu muhtasar iki risâleyi birlikte yazdığı ve her iki isimlendirmeyi de ilk risâlenin mukaddimesinde zikretmeyi tercih ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Tarsûsî, ilk olarak, insan fiilleri hakkındaki risâleyi ardından da kubuha dair muhtasar risâlesini yazmıştır.²⁵ Eserin müellife aidiyeti ise müstensihler tarafından gerek Konya nüshası²⁶ gerekse Reşîd Efendi nüshasında²⁷ Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'ye ait olduğu belirtilmiştir.

2.2. Risâlenin Nüshaları

2.2.1. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşîd Efendi, nr. 1017.

Bu nüsha, neşirde)ﺝ(harfiyle gösterilmiştir. Nüsha, mecmûanın 195^b-196^a varakları arasında olup iki varaktır. Varaklarda 19 satır bulunmaktadır. Okunaklı ta'lik hattı ile istinsâh edilmiştir. Nüsha tezhipsiz ve cetvelsizdir. Risâlenin 195^b varacağının başlığında: "Ta' dîlü'l-akvâl fî mes'eleli halki'l-a'mâl isimli bu risâle; mevlâmız, kâmil, âlim, âmil ve bütün yönlerden en iyimiz Muhammed b. Ahmed b. Muhammed et-Tarsûsî'ye aittir. Kendine Firdevs nimetleriyle muâmele buyurulsun. Âmîn! Ey kendisinden yardım talep edilen ve kullarına yardım eden." şeklinde bir ibare bulunmaktadır. Nüsha herhangi bir şekilde zarar görmemiştir. Nüsha hâmişinde birkaç minhüvât yer almaktadır. Nüshanın ferâğ kaydında müstensih ismi ve istinsâh tarihi mevcut değildir. Ferâğ kaydında ise "Tarsûs'ta müftü olan fâzıl Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'ye ait risâlenin istinsâhı Allah'ın yardımıyla bitmiştir." şeklinde bir ifade mevcuttur.

23 Tarsûsî, *Ta' dîlü'l-akvâl fî mes'eleli halki'l-a'mâl* (Reşîd Efendi, 1017) 195^b-196^a; Mehmed Efendi Tarsûsî, *Ta' dîlü'l-akvâl fî mes'eleli halki'l-a'mâl* (Konya: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk, 730/6) 43^b-44^a.

24 Tarsûsî, *Ta' dîlü'l-akvâl fî mes'eleli halki'l-a'mâl* (Reşîd Efendi, 1017), 95^b.

25 Bolelli - Doğan, "Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin Hayatı ve Eserleri", 131.

26 Tarsûsî, *Ta' dîlü'l-akvâl fî mes'eleli halki'l-a'mâl* (Burdur İl Halk, 730/6), 43^b.

27 Tarsûsî, *Ta' dîlü'l-akvâl fî mes'eleli halki'l-a'mâl* (Reşîd Efendi, 1017), 195^b.

2.2.2. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, nr. 730/6

Bu nüsha, neşirde (ب) harfiyle gösterilmiştir. Nüsha, mecmûanın 44^a-44^b varakları arasında olup iki varaktır. Varaklarda 22 satır bulunmaktadır Okunaklı ta'lik hattı ile istinsâh edilmiştir. Risalenin 43^b varağının başlığında Reşîd Efendi nüshasında olduğu gibi: “*Ta ‘dilü’l-akvâl fî mes’eleti halki’l-a ‘mâl* isimli bu risâle; mevlâmız, kâmil, âlim, âmil ve bütün yönlerden en iyimiz Muhammed b. Ahmed b. Muhammed et-Tarsûsî’ye aittir. Kendine Firdevs nimetleriyle muamele buyurulsun. Âmîn! Ey kendisinden yardım talep edilen ve kullarına yardım eden.” şeklindeki bir ibare bulunmaktadır. Nüsha hâmişinde birkaç minhüvât yer almaktadır. Nüshanın ferâğ kaydında müstensih ismi ve istinsâh tarihi mevcut değildir. Ferağ kaydında “Tarsûs’ta müftü olan fâzıl Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî’ye ait risâlenin istinsâhı Allah’ın yardımıyla bitmiştir.” şeklinde bir ifade mevcuttur.

Risâleye ait her iki nüshadaki müstensih ifadelerinin benzerliği, bu nüshalardan birinin diğerinden istinsâh edildiği izlenimini vermektedir. Ancak nüshaların istinsâh tarihleri bilinmediğinden hangisinin diğerine kaynaklık ettiği meçhul kalmaktadır.

3. Tahkikte Takip Edilen Yöntem

1. Çalışmada İsam Tahkikli Neşir Esasları (İTNES) dikkate alınmıştır.
2. Tahkikte herhangi bir nüsha *asl nüsha* olarak esas alınmadı. Neşredilen metin, iki farklı nüshanın karşılaştırılması üzerinden en doğru metne ulaşma gayesi üzerine tahkik edilmiştir.
3. Risâlenin tahkiki sırasında bu nüshaların hâmişlerinde bulunan tashih, minhüvât ve kayıtlar da tespit edildi. Nüshalardaki fazlalık, eksiklik, farklılık ve ilaveler dipnotlarda gösterilmiştir.
4. Paragraflandırma konusunda metnin kendi bütünlüğü dikkate alınmış, metnin imlasında ise modern Arapça nahiv ve ilkeleri takip edilmiştir.
5. Tahkik sırasında faydalanılan Reşîd Efendi nüshası (ج) harfi ile Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu nüshası (ب) harfi ile gösterilmiştir. Tahkikli neşirde kullanılan artı (+) işareti, sonuna konulduğu ibarenin veya kelimenin işaret edilen nüshada fazla/*ziyade* olduğunu,

eksi (-) işareti ise sonuna konulduğu kelimenin yahut cümlenin işaret edilen nüshada mevcut olmadığını göstermektedir. İki noktanın (:) konulduğu ibarenin ise metinde tespit edilen kavramdan farklı olduğunu ifade etmektedir.

4. Risâlenin Muhteva Analizi

Müellif Tarsûsî, *Ta'dîlü'l-akvâl fî mes'eleti halki'l-a'mâl* risâlesini kendisinin "makâm" dediği iki bölüme ayırarak ilk makâmı/bölümü insan fiilleri (*halk-ı 'a'mâl*) ve irâdesine tahsis ederken, ikinci makâmı/bölümü ise hüsün ve kubuh meselelerine ayırmıştır. Müellif, bu makâmda ilk aşamada irâde ve fiil hakkında mezheplerin ayrışma ve farklılaşmasına sebep olan iki temel noktaya dikkat çeker. Bunların ilki, insandan meydana gelen iradî/*ihdiyârî* ve zorunlu (*ızdırârî*) fiiller arasındaki ayrım apaçıktır. İkincisi, Kur'ân ve Sünnet'teki umûm ifade eden nasların, aslında "Her şeyin Allah'ın yaratması ve var kılmasıyla meydana geldiği" ilkesiyle doğrudan ilişkili olduğudur.²⁸

Tarsûsî'nin burada ortaya koyduğu bu iki temel ilke üzerinden insan fiilleri konusunda itidalden savrulma noktaları ve buna sebep olan âmilleri belirlemeye çalıştığı söylenebilir. Bu yönüyle müellif, problemin kaynağına inerek meseleyi açıklama ve izah etmeyi hedeflemektedir. Buradaki esas gaye, bir taraftan Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu ve diğer taraftan insan irâdesinin varlığı üzerinden aklâkî sorunluluğunu temellendirmedi. Dolayısıyla mezheplerin bunu temellendirmeye çalışırken farklı kaygılardan hareket etmeleri beraberinde ayrışmayı da meydana getirmiştir.²⁹ Tarsûsî, ortaya koyduğu ilkelere hareketle mezheplerin farklılaşma noktalarını tespit eder. Ona göre Cebriyye mezhebi, iradî ve zorunlu fiiller arasında bulunan bu zorunlu ayrımı itibara almayarak hepsini aynı görmüş bu sebeple cebre düşmüştür. Yine Kaderiyye mezhebi ise Kitap ve Sünnet'te vârit olan bu umûm ifade

28 Tarsûsî, *Ta'dîlü'l-akvâl fî mes'eleti halki'l-a'mâl* (Reşîd Efendi, 1017), 195^b.

29 Mustafa Sait Yazıcıoğlu, *İslâm Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001), 259-260; Şerefeddin Gölcük, *Bâkîllânî ve İnsan Fiilleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 59; Abdüllatif Harputî, *Kelâm İlmine Giriş* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 158; Hasan Mahmûd eş-Şâfi, *Kelâm'a Giriş*, çev. Süleyman Akkuş (İstanbul: Değişim Yayınları, 2009), 238; Ali Sâmî Neşşâr, *Neşetu'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm* (Kâhire: Dâru'l-maârif, 1397/1977), 2/68; Dâvûd b. Muhammed Karsî, *Risâle fi'l-ihdiyârî'l-cüz' iyye ve'l-idrâkâtî'l-kalbiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 387), 4^a; Muhammed b. Ahmed Gümülçinevî, *Risâle fi'l-irâdeti'l-cüz' iyye ve ef'âli'l-ibâd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3570), 3^b.

eden nasların tamamını insanın zorunlu fiillerine tahsis ederek tefvîz yaklaşımını kabul etmiştir.³⁰ Dolayısıyla bu ikilemde Cebriyye, insan irâdesini feda ederken, Kaderiyye ise insanı önceleyerek naslarda varit olan ve Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu ilkesine halel getirmiştir.³¹ Müellif bu konuda üçüncü bir yaklaşım olarak, "dinin büyükleri ve ümmetin âlimlerinden selef-i sâlih" şeklinde nitelediği selef görüşünü zikretmektedir.

Ona göre selef, hem insanın ihtiyârî ve zorunlu fiil ayrımını dikkate almış hem de naslarda var olan "Her şeyin Allah'ın yaratması ve var kılmasıyla meydana geldiği" şeklinde umûm ifade eden ilkeyi de dikkate almıştır. Müellif, selef bu sebepten dolayı söz konusu bu iki ilkeyi dikkate alarak "Ne cebir ne de tefvîz vardır sadece bu ikisi arasında bir durum vardır." dediklerini nakleder.³² Selef yaklaşımı, bir taraftan cebri devre dışı bırakırken beri taraftan tefvîzi etkisiz kılmıştır. Zira cebrin reddedilmesi; insan sorumluluğunu ve fâilliğini temellendirmedi alt yapıyı sağlarken, tefvîzin reddedilmesi ise; Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu ilkesini korumaktadır. Böylece selef âlimleri bu iki prensibi cebir ve tefvîz yaklaşımları arasında tutarlı bir zeminde konumlandırmaya çalışmışlardır.³³

Müellif, bu aşamada zikredilen üç yaklaşımın insan fiilleri hususundaki niteliklerini ortaya koyduktan sonra Eş'arî'nin bu konudaki yaklaşımını ve Mâtürîdîlerin buna dair eleştirisini ele alarak devam eder. Tarsûsî, seleften farklı olarak, Eş'arî'nin, söz konusu ihtiyârî ve zorunlu fiiller arasında bulunan ayrımın yönü hususunda zorunlu fiilin (ızdırârî) değil de ihtiyârî fiilin kudretle eş zamanlılığını/beraberliğini benimsediğini vurgular. Dolayısıyla Eş'arî'ye göre bu eş zamanlılık/beraberlik, kuldan kesb manasındadır.³⁴ Şöyle ki Eş'arî'ye göre insana ait ihtiyârî fiil aynı şekilde diğer varlıklar gibi yokluktan varlığa gelir. Yokluktan varlığa getirme haddi zâtında çok husûsî bir eylem olduğundan bu, yalnızca Allah'a aittir. Böyle bir fiilde ise ortaklık söz konusu edilmez. Buradan hareket eden Eş'arî, fiil için gerekli olan kudret

30 Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-a'mâl* (Reşîd Efendi, 1017), 195^b.

31 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti* (Ankara: Divan Yayınevi, 2013), 48-49; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 125.

32 Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-a'mâl* (Reşîd Efendi, 1017), 195^b.

33 Gümülçinevî, *Risâle fi'l-irâdeti'l-cüz'iyeye ve ef'âli'l-ibâd* (Esad Efendi, 3570), 24^a; Karsî, *Risâle fi'l-ihyârâti'l-cüz'iyeye ve'l-idrâkâti'l-kalbiyye* (Çelebi Abdullah, 387), 7^a; Hâfizuddin Abdullah b. Ahmed Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Şerhu'l-umde*, thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmâil (Kâhire: el-Mektetu'l-Ezheriyye li't-türâs, 2012/1432), 253.

34 Vezir Harman, *İbrahim el-Lekkânî'nin Kelamî Görüşleri* (İstanbul: Hiperlink, 2020), 159.

ve tercihin de yokluktan var kılındıklarını söyleyerek bunları Allah'ın yaratmasına bağlamıştır. Fiilde büyük bir öneme sahip kudret ve irâdenin de Allah tarafından yaratılması Eş'arîliğin bu konuda cebirle ithâm edilmesinin sebebi olduğu söylenebilir. Fakat Eş'arîler bu çıkmazı aşma amacıyla her ne kadar filin ve fiile etki eden irâdenin yakın şekilde yaratıldığını kabul etmişlerse de irâdî filin, Allah tarafından yaratılan irâdeye bağlı şekilde gerçekleştiğini söylemişlerdir. Böylelikle insan Allah'ın kendisinde yarattığı irâdeyle kendi filini özgürce dileyebilmektedir. Eş'arîler buna kesb adını vermektedirler.³⁵ Dolayısıyla bu, eylemi gerçekleştirme durumunda yahut anında insanın, kendisinde yaratılmış dileme gücüyle filinin yaratılmasını irâde ettiği manasına gelir.³⁶ Ancak Tarsûsî “ashâbımız” dediği Mâtürîdîlerin, Eş'arî'nin bu yaklaşımının, nihayetinde pür cebir olduğunu söyleyerek reddettiklerini ifade eder. Şu sebeple ki güç yetiren (kâdir) kimsenin, kendisi vasıtasıyla etki etmediği bir kudreti ispat etmenin bir anlamı ve faydası yoktur.³⁷ Müellifin Eş'arî yaklaşımı cebrî anlayışa yakın gördüğü söylenebilir.

Tarsûsî, bu aşamada Eş'arî'nin bu konudaki görüşünü ve Mâtürîdîlerin buna eleştirisini ortaya koyduktan sonra Mâtürîdîlerin görüşlerini kısaca detaylandırıp bunları gerekçelendirmeye girişir. Mâtürîdîlere göre bu zorunlu ayrımın yönünün, kulun ızdırârî fiilinde değil de ihtiyârî fiilde bir yapabilme imkânının (*temekkiün*) olduğu şeklindedir. İşte bu durum aslında kulun kendi fiilinde bir dahlinin ve tesirinin bulunduğu delildir. Dahası Kaderiyye'nin iddia ettiği gibi kul, filini meydana

35 Karsî, *Risâle fi'l-ih-tiyârâti'l-cüz' iyye ve'l-idrâkâti'l-kalbiyye* (Çelebi Abdullah, 387), 7^b; Gümülcinevi, *Risâle fi'l-irâdeti'l-cüz' iyye ve ef'âli'l-'bâd* (Esad Efendi, 3570), 25^a; Veysi Ünverdi, “İslâm Kelâmında Kesb Doktrini”, *IV. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, ed. Bülent Cercis Tanrıtanır - Amenah Manafidizaji (Mardin: İksad Yayınları, 2018), 510.

36 Çağfer Karadaş, “İnsan Fiilleri”, *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 407; Özler, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, 71-73.

37 Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleti halki'l-a'mâl* (Reşid Efendi, 1017), 195b; Dâvûd-i Karsî'nin Eş'arî'ye yönelik eleştiri için bk. (Bu sebeple pür cebirden kaçınma faydası dışında Eş'arîler'in tercih ve kudreti sırf ispat etmelerinin bir getirisi yoktur.) Zira Eş'arîler, asıl itibarıyla, [bunları] ispat etmiyorlar. Zaten bundan ötürü allâme Sadrüşşerî'a *et-Tavdîh*'te ve fâzıl Birgîvî de *et-Tarîkat*'ta “Fiiller dikkate alındığında gerçekte Eş'arîler'in cebr-i mütavassıt görüşüyle pür cebir görüşü arasında hiçbir fark yoktur. Âdeten de olsa bir şey gerektirmeyen tercih ve kudretin ispatıyla bu ikisinin reddi arasında ne fark vardır?” şeklinde demişlerdir. Karsî, *Risâle fi'l-ih-tiyârâti'l-cüz' iyye ve'l-idrâkâti'l-kalbiyye* (Çelebi Abdullah, 387), 7^a. Parantez içindeki bold yazı metin devamı ise ise şerhtir. Karsî, irâde-i cüziye hakkındaki bu risâlesini memzûç şerhle yazmıştır. Ayrıca çalışmanın tarafımızdan tahkik ve tercümesi yapılmış ve risâle üzerine hazırlanan inceleme yazısıyla birlikte gelecek dönem yayımlanacaktır.

getirmede bağımsız değildir.³⁸ Müellifin, kulun filinde bir dahlinin ve tesirinin varlığını kabul ettiğinden Mâtürîdîlere özel bir önem verdiği görülmektedir. Müellif, Mâtürîdîlerin bu ayırımı nerede bulduklarını konumlandırdıktan ve diğer mezheplerden farklılık ve ayrışma yönünü izah ettikten sonra Mâtürîdîlerin bu görüşlerini detaylandırma üzerinde durur.

Müellif, Mâtürîdîlere göre filde iki şeyin bulunduğunu ifade ederek ilkinin, *filin varlığa getirilmesi demek olan îkâ'* ve ikincisinin de bu söz konusu îkâ' ile meydana gelen şey (el-hâsil bihi) olduğunu ortaya koyar. Ancak müellif burada Mâtürîdîlerin çok önemli bir tespit ve ayırımına dikkat çekmektedir. Şöyle ki îkâ' kuldandan olup, Allah'ın yaratması (halk) ve var kılmasıyla (îcâd) değildir. Çünkü bu îkâ' mevcûttur değildir. İkincisi yani "*îkâ' ile meydana gelen şey*" ise Allah'ın yaratması ve kulun îkâ'ıyla mevcûttur. Bundan dolayıdır ki şayet söz konusu olan, filin birinci kısmıysa buna dair kudret Allah'ın yaratmasıyla olurken, irâde ve yönelme/*niyet* (kast) ise kuldandan meydana gelir ve dolayısıyla -îkâ' da olduğu gibi- bunun bir varlığı da yoktur.³⁹

Allah'ın her varlık ve olayı yaratmasıyla insanın fiillerindeki özgürlüğü arasında bulunan paradoks, kelâm ilminin ilk dönemlerinden itibaren tartışma konusu olmuş ve bu ikilemi ortadan kaldırmaya yönelik teşebbüslerin bir farklılık ve gelişim gösterdiği bilinmektedir. İlk dönemde cebr ve tefvîz anlayışlarının teorik eksikliğini ortaya koymak üzere selef tarafından "Ne cebir ne de tefvîz vardır sadece bu ikisi arasında bir durum vardır." şeklinde ortaya konulan söylem, mütekaddimûn kelâmcıları tarafından "Fiil, yaratma yönünden Allah'a ve kesb yönünden ise kula aittir." şeklinde geliştirilmiş ve filin yönleri/*itibârları* teorisiyle temellendirilmiştir.⁴⁰ Dahası, müteahirûn döneminde bir Mâtürîdî kelâmcısı olan Sadrüşşerî'a es-Sânî (ö. 747/1346) tarafından farklı bir fil teorisi geliştirilerek konu daha tutarlı ve bütüncül bir zemine çekilmiştir. Bu teori temelinde file ait anlamlar arasında bir

38 Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-a'mâl* (Reşîd Efendi, 1017), 195^b.

39 Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-a'mâl* (Reşîd Efendi, 1017), 195^b.

40 Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûşî (Ankara: Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1423/2003), 360-362; Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed Nesefî, *Tebziratu'l-edille fi usûlu'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 2/223-229; Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Şerhu'l-umde*, 295; Sa'düddîn Tefâtânî, *Şerhu'l-akâid*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ (Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1308/1987), 58-59.

ayrıma gidilmiş ve fiile ait bu anlamların varlık modu ve tarzı⁴¹ tespit edilmeye çalışılmıştır. Şöyle ki fiile ait master anlamı yani îkâ', fiilin *şey olmayan tarafıdır*. Fiilin masterla hâsıl olan anlamı ise, *şey olan tarafını* oluşturmaktadır. Burada fiile ait “şey olmayan taraf” aslında mevcût olmadığından yaratmaya konu teşkil etmez. Dolayısıyla böylece bir taraftan insanın kendi fiillerindeki dahli ve tesiri tespit edilirken beri taraftan Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu ilkesi de korunmuş olmaktadır.⁴² Çünkü bu fiilin “şey olmayan” ciheti dış dünyada olmadığından dolayı mevcût değildir ve dolayısıyla Allah'ın yaratması buna taalluk edemez. Aynı şekilde Mâtürîdî kelâmcılara göre ihtiyâr, kasıt ve irâde gibi kalbî fiiller de bu şekilde bir yaklaşımla değerlendirilmektedir.⁴³

Tarsûsî, Mâtürîdîlerin fiil hususundaki bu yorum ve fiildeki bu ayrımlarını, selefîn ortaya koymuş olduğu “Ne cebir ne de tefvîz vardır sadece bu ikisi arasında bir durum vardır.” söyleminin aynısı ve tefsiri olduğunu ifade eder. Müellifin söz konusu bu yaklaşımı, bir yönüyle, Mâtürîdî kelâmcılarını selefîye yakınlaştırma gayesiyle ortaya koyduğu söylenebilir. Ayrıca Tarsûsî'ye ait bu söylem, Mâtürîdî kelâmcıları tarafından geliştirilen fiil teorisinin, meşruluğunu ortaya koyma amacına matûf olduğu da dile getirilebilir. Kanaatimizce Mâtürîdî kelâmcılarınca ortaya konulan bu fiil teorisi, selefîn “Ne cebir ne de tefvîz vardır sadece bu ikisi arasında bir durum vardır.” şeklindeki fiil söyleminin bir anlamda geliştirilmiş ve metafizik temeller üzerine inşa edilmiş formu da denilebilir. Zira Mâtürîdî kelâmcılar da selef gibi, bir taraftan insanın fiillerindeki özgürlüğünü korurken diğer taraftan Allah'ın var olan her şeyin yaratıcısı olduğu prensibini de muhafaza ederek ef'âl-i 'ibâd konusundaki bu sorunu aşmaya çalışmışlardır.

41 Bir varlığın varoluş tarzı ve modu; ya mevcût ya ma'dûm yahut ne mevcût ne ma'dûm yani itibarî diğer bir ifadeyle hâl şeklinde olabilir. Bk. Ubeydullah b. Mes'ûd Sadrüşşerî'a es-Sânî, *Şerbu ta'dilü'l-ulûm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Muradmolla, 1333), 122^b-123^b

42 Ubeydullah b. Mes'ûd Sadrüşşerî'a es-Sânî, *Şerbu ta'dilü'l-ulûm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Muradmolla, 1333), 122^b-123^b; Ubeydullah b. Mes'ûd Sadrüşşerî'a es-Sânî, *et-Tavzîh şerbu't-tenkih*, thk. M. Adnân Derviş (Beyrût: Şeriketü Dâri'l-Erkam, 1419/1998), 1/376-381.; Mehmet Fatih Soysal, “Kütahyalı Ahmed Âsım Efendi'nin el-Mebâhisü'd-Defîniyye fi Hakki'l-İrâdetü'l-Cüz' iyye Adlı Eserinin Neşri”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015), 31-68; Mehmet Fatih Soysal, “Abdürrahim Fedâî Efendi'nin İrâde-i Cüz' iyye Risâlesi: Tahlil, Tercüme ve Tahkik”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2017), 36; Gümülcinevi, *Risâle fi'l-irâdeti'l-cüz' iyye ve ef'âl-i 'ibâd* (Esad Efendi, 3570), 36^a, 38^b.

43 Bu konuda hazırlanmış önemli bir çalışma için bk. Hayrettin Nebi Güdekli, “Müteahhirîn Dönemi Mâtürîdî Kelâmında İrâdenin Ontolojisi Sorunu: Saçaklızâde'nin Risâletü'l-irâdeti'l-cüz' iyye'sinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 41 (2019), 85-87.

Müellif Tarsûsî, fiiller konusunda mezheplerin yaklaşımlarını ve Mâtürîdîlerin fiile ilişkin bu telakki ve yaklaşımlarını özet şekilde serimledikten sonra hüsün ve kubuh meselelerini içeren ikinci makâma/bölüme geçmektedir. Tarsûsî, bu aşamada fiilin iyi ve kötü olması durumunda neye tekabül ettiğini, iyi ve kötü fiillerin tanımlarını da yaparak bölüme giriş yapmaktadır. Ona göre fiilin iyi oluşu (*hüsünü'l-fi'l*), övgü ve sevaba müteallık olmasıdır.

Fiilin kötü oluşu ise yergi ve cezaya müteallık olmasıdır. Bu tanımdan sonra müellif, âlimlerin hüsün ve kubuhun niteliğini belirleyen, tayin ve tespit eden âmilin akıl mı yoksa şerî'at mı olduğu hakkındaki tartışmada uzlaşmadıklarını ifade eder. Müellif bu tartışmanın temelini "Fiil bizzât kendisinden mi yoksa kendisine ait lâzım bir sıfattan dolayı mı iyi (hüsün) veya kötü (kubuh) olanı gerektirir veya gerektirmez?" sorusuna dayandığını ifade ederek konuya giriş yapar.⁴⁴Müellif Tarsûsî, bu genel girizgahtan sonra konu hakkındaki yaklaşımları ortaya koyarak meseleyi inceler.

Müellif, Mu'tezile'nin hüsün ve kubuh belirleyici olan âmilin akıl olduğunu, şerî'atın ise sadece bunu açığa çıkardığını (kâşif), Eş'arîlerin ise hüsün ve kubuh hakkında hükmedenin şerî'at olduğunu ve aklın ise hüsün ve kubuh hakkında hiçbir dahlinin olmadığını benimsediklerini izah eder. Müellif, Mu'tezile ve Eş'arîlerin hüsün ve kubuh hakkındaki temel yaklaşımlarını açıkladıktan sonra kendisinin de benimsediği Mâtürîdî görüşler çerçevesinde konuyu tafsilatıyla açıklamaya çalışır. Müellif, bu konuda gerçek ve hak yaklaşımın Mâtürîdîlerin kabul ettikleri ayrım olduğuna dikkat çekmektedir.

Ona göre Mâtürîdîlerin kabul ettikleri ayrım şudur: Fiillerden bir kısmı, şerî'atın mükellefi sorumlu tutmasında, fiilin hüsün ve kubuhuna bağlıdır. Fiillerden diğer kısmı ise şerî'atın mükellefi sorumlu tutmasında, fiilin hüsün ve kubuhuna bağlı değildir. Tarsûsî, söz konusu bu ilk kısma ait fiillerin kendi zâtıyla/özleriyle hüsünü gerektirdiğini ifade ederek bunu örneklendirir. Söz gelimi, mu'cize hakkında düşünmek (nazar), bu fiiller kabilindedir. Şayet düşünmek (nazar), iyi (hüsün) ve terkedilmesi ise kötü (kubuh) olmasaydı peygamberin mu'cizesini ortaya koyması durumunda mükellefin, "Vâcip/farz olmadıkça mu'cize hakkında nazar etmem ve çünkü nazar ancak şerî'atle vâcip olur." deme hakkı olurdu. Bu durumda böyle bir

44 Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleti halki'l-a'mâl* (Reşîd Efendi, 1017), 195^b.

kimse Allah'ın elçisini susturmuş olur.⁴⁵ Müellif Tarsûsî, bu örnek üzerinden bazı fiillerin haddi zâtında iyi olduğunu temellendirmeye çalışmaktadır. Zira nazar etmek/düşünme eylemi şerî'atın emriyle olması durumunda şerî'atın peygamberden önce sabit olmasını gerektirir. Bu durum ise aslında mantıkî bir çelişki anlamına gelir. Dolayısıyla kelâmcılara göre sırf naslardan ve peygamberin sözlerinden hareketle Allah'ın varlığı, birliği ve âlemin yaratılmış olduğu bilinemez. Çünkü bu yaklaşım, kısır bir döngü ifade etmektedir. Buradaki temel çelişki, naslarla Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları gibi meseleler temellendirilmeye çalışılmakta, ki nasların da Allah tarafından gönderilmiş olduğu dikkate alındığında böyle kısır bir döngü açığa çıkmaktadır. Bu yaklaşım aslında kelâmcıların niçin Allah'ın varlığı, birliği ve nübüvvet ile ilgili meseleleri naslar ile değil de akıl ile temellendirdiklerini göstermesi açısından önemlidir.⁴⁶

Müellif, Mâtürîdîlerin kabul ettikleri ayrıma göre, fiillerden bir kısmının şerî'atın mükellefi sorumlu tutmasında, fiilin hüsün ve kubhuna bağlı olduğunu ancak fiillerden diğer kısmının ise şerî'atın mükellefi sorumlu tutmasında, fiilin hüsün ve kubhuna bağlı olmadığını kabul ettiklerini söylemektedir. Dolayısıyla söz konusu bu ikinci kısımda fiil, zâtı gereği hüsnü yahut kubhu gerektirmez. Örneğin, şerî'at sorumluluklar (tekâlîf) zâtı gereği hüsnü ya da kubhu gerektirmez. Dolayısıyla akıl, bu ayırmadaki ilk kısımda hükmediciyken, şerî'at ise bu ikinci kısımda hükmedicidir. Tarsûsî, Mâtürîdîlerin hüsün ve kubha ilişkin bu ayırım ve yaklaşımları özetle şekilde zikrettikten sonra bu son aşamada Mâtürîdî ve Mu'tezile mezheplerinin net şekilde kavranması amacıyla her birini diğerinden ayırıcı farkları üzerinde durmaktadır.

45 Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleti halki'l-a'mâl* (Reşîd Efendi, 1017), 195^b-196^a.

46 Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin bu konu hakkında önemli bir tespiti için bk. "[Âlemin yaratılışına, Allah'ın varlığına ve birliğine yönelik] delillerin aklî olması gerekmektedir. Çünkü Peygamber'in sözünü, âlemin hâdis olduğuna ve yaratıcının varlığına delil getirmenin bir anlamı yoktur. Zira Peygamberliği sâbit olmadığı sürece Peygamber'in sözü delil olmaz; aynı şekilde onu Peygamber olarak gönderen (Allah) bilinmedikçe, o kimsenin Peygamber olduğunu söylemenin bir anlamı da olmaz; âlemin hâdis olduğuna dair bilgi elde edilmediği sürece onu Peygamber olarak gönderenin (Allah) bilgisine ulaşamaz. Durum bu şekilde kabul edildiği zaman, âlemin hâdis olduğu ve yaratıcının varlığına dair bilginin Peygamber'in sözüyle gerçekleşmesi/elde edilmesi düşünülemez. Zira Peygamber'in sözünün doğruluğuna dair bilgi, âlemin hâdis olduğuna ve âlemin yaratıcının varlığına bağlıdır. Nesefî, *Tebşiratü'l-edille*, 2/45-46; Mustafa Borsbuğa, *Klasik Dönem Kelâmında Bilgi Edinme Kaynaklarının Kuvvet Değeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 96-99.

Ona göre, Mu‘tezile ve Mâtürîdîler arasındaki fark/ayrım, Mâtürîdîlere göre hüsün ve kubuh hakkında hükmeden Allah’tır ve akıl ise hüsün ve kubuhun bilinmesinde bir alettir/*vasıta*dır. Mu‘tezile’ye göre ise akıl hükmedicidir. Müellif bu özet şeklindeki tespit ve yorumlarını Mâtürîdî kaynaklarından özetlediğini zikreder.

Sonuç Yerine

İnsan fiillerinin konusu hicrî ilk yüzyıllardan itibaren müslüman âlimlerin gündeminde olmuş ve bu bağlamda büyük bir literatür oluşmuştur. Bu mirasın Osmanlı ilim coğrafyasında da canlılığını devam ettiği ve geliştirildiği malumdur. Çalışma konusu olan söz konusu bu risâleler de Osmanlı ilim havzasının bir ürünüdür. Risâle muhtasar nitelikte bir çalışma olması sebebiyle insan fiilleri ve irâde-i cüz’iyye konusu derin tartışma ve analizlere girmeksizin temel yaklaşım ve tespitleri serimlemektedir. Müellif, risâlesini iki makâma/*bölüme* ayırarak ilk makâmda insan fiilleri konusunda mezheplerin hata yapmalarına sebep olan nedenleri zikreder. Müellif burada cebrî yaklaşımın insanı göz ardı ettiğini ve kaderî görüşünse Allah’ın bazı sıfatlarını göz ardı ettiğini ifade ettikten sonra selefın bu iki prensibi koruduğunu ifade eder. Müellif Eş‘arîlerin de esasında cebre düştüklerini söyleyerek “ashâbımız” dediği Mâtürîdîlerin yaklaşımını ön plan çıkarır. Onların fiilde “filin varlığa getirilmesi” (îkâ‘) ve îkâ‘ ile “meydana gelen şey” ayrımlarının hem insanın özgürlüğü hem de Allah’ın her şeyi yaratması ilkesini koruduğunu söyler. Tarsûsî bu ayrım yönü ve sebebiyle Mâtürîdîlerin bu yaklaşımının selefın “Ne cebir ne de tefvîz vardır yalnızca bu ikisi arasında bir şey vardır.” şeklindeki söylemiyle örtüştüğünü ve bunların aslında aynı şeyler olduğunu söylemektedir. Müellifin bu ifadeleri sefle Mâtürîdîleri birbirine yakınlaştırma gayesine matûf olduğu izlenimi vermektedir. Zira her iki yaklaşımda hem insanın fiillerindeki özgürlüğü ve ahlâkî sorumluluğu hem de Tanrı’nın var olan her varlığın yaratıcısı olduğu ortaya konulmakta ve insan fiillerindeki söz konusu paradoks bu şekilde çözümlenmektedir. Müellif, ikinci makâmda hüsün ve kubuhu tanımlayarak bu ikisi hakkında belirleyici ve hükmedenin akıl mı yoksa şerî‘at mı olduğu konusundaki ihtilaf üzerinde durmakta ve mezheplerin konuya yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Müellif, bu konuda Mu‘tezile ve Eş‘arînin isabetli olmadıklarını zikrederek Mâtürîdîlerin “Fiillerden bir kısmının zâtı gereği hüsnü ve kubuhu gerektirdiği ve bir kısmının ise zâtı gereği hüsnü ve kubuhu gerektirmediği” şeklinde yaptıkları ayrımın daha tutarlı ve isabetli olduğunu zikretmektedir. Son olarak müellifin, risâlede fiil konusuna ilişkin olarak, Mâtürîdî ve selef yaklaşımlarını birbirine yakınlaştırması ve aynîleştirmesi dikkate şayandır.

٢٤٩
١٩٥

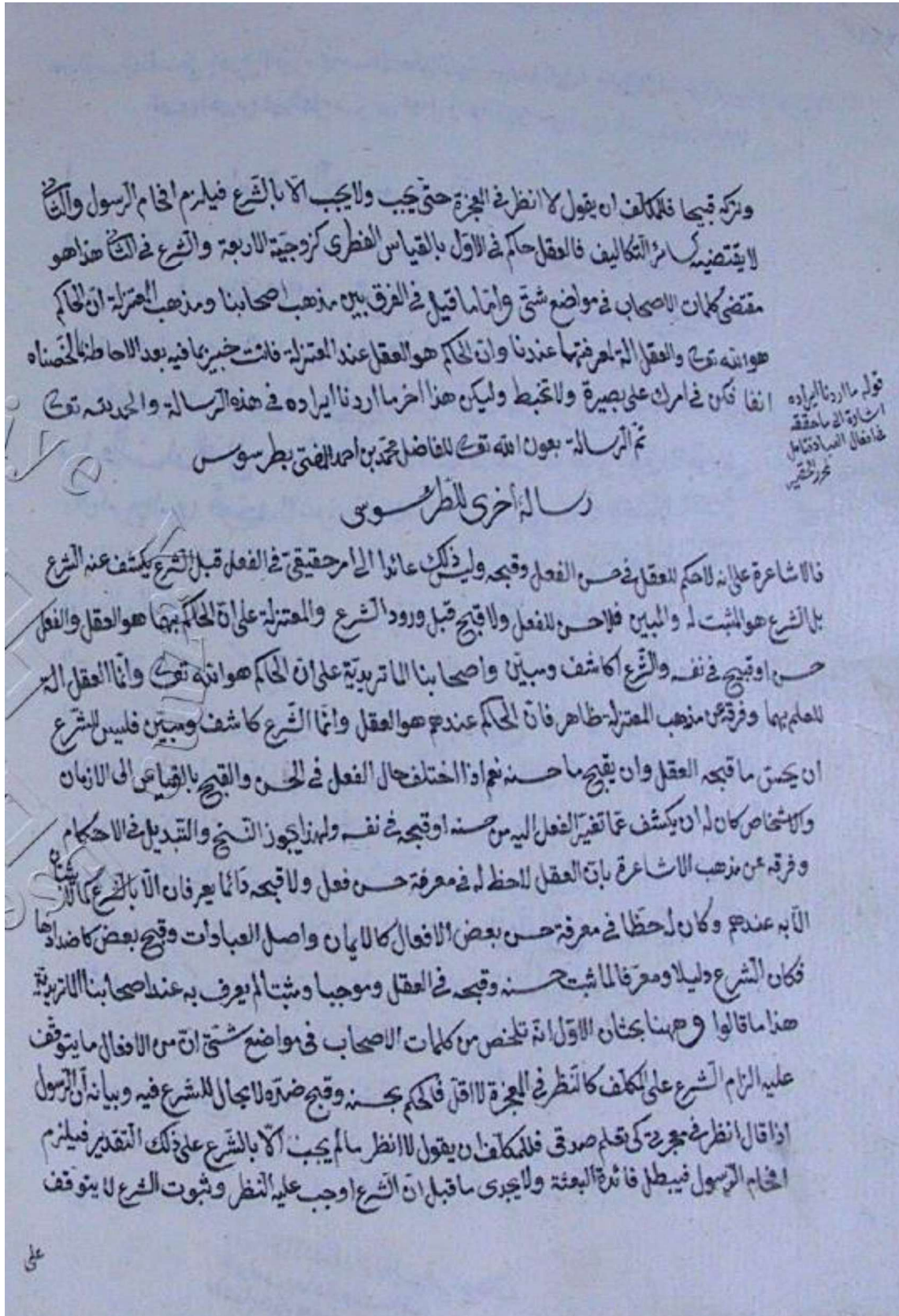
هذه الرسالة التي بتعديل الاقوال في مسألة خلق الاعمال للفاضل الكامل والعالم العامل مولانا ومن كل الوجوه اولانا
محمد بن احمد بن محمد الطرسوسي عومل باينعم الفردوسي امين يا مستعان ويا معين

بسم الله الرحمن الرحيم وبه تقى

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وعلى اله وصحبه اجمعين اما بعد فهذه
تعديل الاقوال في مسألة خلق الاعمال وتلويح الترجيح في مسألة التحمين والتبجج المقام الاول
التفرقة بين ما يصدر من العبد اختيارا واضطرارا ضرورة والعمومات من الكتاب والسنة قائمة
على ان الكل مخلوق لله تعالى ويجادته بالجبرية ايضاً والتفرقة الضرورية والقدرة خصوصاً العمومات
بها والتكليف الصالح من عظمة الملة وعلاء الملة قد اعتبر بها فقالوا لا جبر ولا تقويض
ولكن امرين امرين فوجه الشرعي بان جهة تلك التفرقة انما هي مقارنة الاختياري للقدرة
دون الاضطراري فتلك المقارنة كسب من العبد يقتضي تلك التفرقة ورده اصحابنا بانه بالضرورة
قول بالجبر المحض اذ لا فائدة في اثبات قدرة لا يؤثر بها القادر فوجهه بان جهة التفرقة
الضرورية بان العبد مكنى القبول الاختياري دون الاضطراري وذلك دليل على انه مدخل في فعله
لا استقلالاً كما زعم القدرية ومبينا ان هناك شيئين الابقاع والحاصل به والاول من العبد وليس
بخلق الله تعالى ويجادته لا لئلا يكون وجوده والحق موجود بخلق الله تعالى واقاع العبد فالكلام
ان كان في الاول فالتفرقة عليه بخلق الله تعالى والارادة والقصد اليه من العبد ولا وجود لهما كالابقاع على ما
وقد كان في الثاني فالمرطاهر بما يتبين ايضا فهذا هو الامر بين الامرين وانت اذا اعنت النظر فيما اختصه
من الكلام اقتدرت به على دفع جميع الشبهة الواردة في هذا المقام **المقام الثاني** حسن الفعل كونه متعلقا بالحد
والثواب وقبح كونه متعلقا بالذم والوقاب واختلاف في ان الحاكم بهما هو الشرع والعقل وهو متعلق
على ان الفعل بانه او بصفة لازمة له يقتضي الحسن او القبح ام لا فذهب المعتزلة الى الاول فقالوا الحاكم
بهما هو العقل والشرع كاشف وذهب المشاعرة الى الثاني فقالوا الحاكم بهما هو الشرع ولا مدخل للعقل
في الحكم بهما والحق ما ذهب اليه اصحابنا من التخصيص وهو ان من الافعال ما يتوقف الزام الشرع
على الكلف على حسنة او قبحه ومنها ما ليس كذلك فالاول يقتضيه كالتفرقة في الجرح لا اقل فنقول يمكن النظر هنا

وربما التجازا في ذلك الى ان ليس العبد تائيد في فعله
فلا يوصف بهما وقد عرفت ما فيه
في المقام الاول

كما يلزم من عدم اعتبار التفرقة
كما يلزم من عدم اعتبار
العمومات في تلك العمومات

6
هذه الرسالة المستعملة بتعديل الاقوال في مسند خلق الاعمال للفاضل الكامل والعالم
العالم مولانا ومن كل الوجوه اولانا محمد بن احمد محمد الطرسوسي عمول بلنعم الفؤاد
امن يا مستعان يا معين
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وعلى الوصي اجمعين
اما بعد فهذه تعديلات الاقوال في مسألة خلق الاعمال وتلويح الى الترجيح
في مسألة التحسين والتقيح **المقام الاول** التفرقة بين ما يصدر من العبد
اختيارا او اضطرارا ضرورة والعمومات من الكتاب والسنة قائمة على ان الكفر
يخلق الله تعالى وايضا فاجبرية لم يعتبرها التفرقة الضرورية والقدرة حصصا
العمومات والتلف الصالح من عظم الملة وعلى الآفة قد اعتبرها فقالوا
لاجبر ولا تقويض ولكن اعرين اعرين فوجبه باهجرة تكن التفرقة انما هي
بمقدرة الاختيار للقدرة دون الاضطراري فتلك المقارنة كسب من العبد بمقتضى
تملك التفرقة ورده اصحابنا بانه بالآفة قول بالجبر المحض اذ لا فائدة في اثبات قدرة
لا يؤثر بها التعاد فوجهه بان جرمة التفرقة الضرورية بان للعبد تمكنا من
الفعل الاختياري دون الاضطراري وذلك دليل على ان له مدخلا في فعله لا استقلاله
لما زعم القدرة وبيان ان هنا شيئين الابقاع والحاصل به في الاول من العبد
وليس بخلق الله تعالى وايضا لانه ليس بوجوده والثاني موجود بخلق الله تعالى وابقاع
العبد فالكلام ان كان في الاول فالقدرة عليه بخلق الله تعالى والارادة والغصد اليه
من العبد ولا وجود لها كالابقاع على ما بيننا وان كان في الثاني فالامر ظاهر بما بيننا
ايضا فبذلك هو الامر بين الامرين وانت اذا اعنت النظر فيها لمختصنا من الكلام
اقدرت به على دفع جميع الشبهة الواردة في هذا **المقام الثاني** حسن
الفعل كونه متعلق المدح والثواب وقبحه كونه متعلق الذم والعقاب واختلف
في ان الحاكم هما هو الشرع والعقل وهو يمتنى على ان الفعل بذاته او بصفة لازمة

له يقتضيه الحسن او القبح ام لا فذهب المعتزلة الى الاول فقالوا الحاكم بهما هو
العقل والشرع كاشف و ذهب الاشاعرة الى الثاني فقالوا الحاكم بهما هو الشرع
ولا مدخل للعقل في الحكم بهما والحق ما ذهب اليه اصحابنا من التفصيل وهو ان
من الافعال ما يتوقف الزام الشرع على المكلف على حسنه او قبحه ومنها ما ليس
كذلك فالاول يقتضيه كالتوقف في العبرة لا اقل فلو لم يكن النظر حسنا وتركه قبيحا
فلم يكلف ان يقول لا انظر في العبرة حتى يجب ولا يجب الا بالشرع فيلزم ان
الرسول والثاني لا يقتضيه كسائر التكاليف فالعقل حاكم في الاول بالقياس
الفطري كوجوبه الاربعه والشرع في الثاني هذا هو مقتضى كلمات الاشاعرة في مواضع شتى
وامت ما قيل في الفرق بين مذهب اصحابنا ومذهب المعتزلة ان الحاكم هو الله
لغا والعقل له لمعناها عندنا وان الحاكم هو العقل عند المعتزلة فانت جبره بما فيه
بعد الاشارة بما لخصناه اتفاقا فنرا امرنا على بصيرة وتخييط وليكن هذا آخر ما اوردنا
في هذه الرسالة والحمد لله رب العالمين
رسالة ابي الطرسوسي

قال الاشاعرة على انه لا حكم للعقل في حسن الفعل وقبحه وليس ذلك عائدا الى امر حقيقي
في العقل قبل الشرع يكشف عن الشرع بل الشرع هو المبتدئ له والمبين فلا من للفعل
ولا في قبل ورود الشرع والمعتزلة على انه الحاكم بهما هو العقل والفعل صن او قبحه
في نفسه والشرع اكاشف وبيين واصحابنا الما تريديتة على انه الحاكم هو الله تعالى وانما
العقل الله للعلم بهما وفرقة عرج مذهب المعتزلة ظاهر فان الحاكم عندهم هو العقل و
انما الشرع كاشف وبيين فليس للشرع ان يحس ما في العقل وان يقبح ما حسنه
فيم اذا اختلف حال العقل في الحسن والقبح بالقياس الى الازمان والاشخاص كان له ان
يكشف عما تقيته العقل اليه من حسنه او قبحه في نفسه ولهذا يجوز النسخ والتبديل
في الاحكام وفرقة مذهب الاشاعرة بان العقل لا يظلم في معرفة حسن فعل ولا قبحه
دائم يوفان الا بالشرع كما لا يشك ان الله عندهم وكان له خلقا في معرفة حسن بعض الافعال

علا
وربما يتجاوز في ذلك الى ان
ليس للبعد ثابته في فعله فلا
يوصف بهما وقد عرفت
ما فيه في المقام الاول اسهلا

بإرادة
قوله ما اردنا اشارة
الى ما تعلقه في افعال العباد
فتأمل محور الخبير

كلاهما

B. Tahkikli Metin Neşri

[رسالة تعديل الأقوال في مسألة خلق الأفعال لمحمد بن أحمد بن محمد الطرسوسي]

[١٩٥و] / {هذه الرسالة المسمّى بـ«تعديل الأقوال في مسألة خلق الأفعال» للفاضل الكامل والعالم العامل مولانا، ومن كلّ الوجوه أولانا، محمد بن أحمد بن محمد الطرسوسي عُومل بالنعمة الفردوسي. آمين يا مستعان ويا معين}

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله ربّ العالمين، والصلاة والسلام على سيّدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين. أمّا بعد؛ فهذه تعديل الأقوال في مسألة خلق الأعمال، وتلويح إلى الترجيح في مسألة التحسين والتقيح.

المقام الأوّل: [في أفعال العباد]

التفرقة بين ما يصدر من العبد اختيارًا واضطرارًا ضروريّة، والعمومات من الكتاب والسنة قائمة على أنّ الكلّ بخلق الله تعالى وإيجاده.

فالجبريّة لم يعتبروا التفرقة الضروريّة، والقدريّة خصّصوا العمومات بها.^٢

١ + وبه ثقتي.

٢ يعني خصّصوا العمومات بالأفعال الاضطراريّة.

والسلف الصالح من عظماء الملة وعلماء الأمة قد اعتبروهما؛ فقالوا: «لا جبر^٣ ولا تفويض^٤؛ ولكن أمر بين أمرين»^٥.

فوجهه الأشعري^٦ بأن جهة تلك التفرقة إنما هي مقارنة الاختياري^٧ للقدرة دون الاضطراري؛ فتلك المقارنة كسب من العبد بمقتضى تلك التفرقة.

ورده أصحابنا بأنه بالآخرة قول بالجبر المحض؛ إذ لا فائدة في إثبات قدرة لا يؤثر بها القادر؛ فوجهه بأن جهة التفرقة الضرورية بأن للعبد تمكناً من الفعل الاختياري دون الاضطراري، وذلك دليل على أن له مدخلاً في فعله لا استقلالاً كما زعمه القدرية.

وبيانه: أن هنا شيئين: الإيقاع، والحاصل به.

والأول: من العبد^٨، وليس بخلق الله تعالى وإيجاده؛ لأنه ليس بموجود.

والثاني: موجود بخلق الله وإيقاع العبد، فالكلام إن كان في الأول فالقدرة عليه بخلق الله تعالى، والإرادة والقصد إليه من العبد ولا وجود لها كالإيقاع على ما بيّننا.

وإن كان في الثاني فالأمر ظاهر بما بيّننا أيضاً؛ فهذا هو الأمر بين الأمرين وأنت إذا أمعنت النظر فيما لخصناه من الكلام اقتدرت به على دفع جميع الشبه^٩ الموردة في هذا المقام.

المقام الثاني: [في الحسن والقبح مختصراً]

حسن الفعل كونه متعلق المدح والثواب، وقبحه كونه^{١٠} متعلق الذم والعقاب.

وأختلف في أن الحاكم بهما هو الشرع أو العقل؛ وهو مبني على أن الفعل بذاته أو بصفة لازمة له يقتضي الحسن أو القبح أم لا.

٣ وفي هامش ر: كما يلزم من عدم اعتبار تلك التفرقة. «منه».

٤ وفي هامش ر: كما لا يلزم من عدم اعتبار العموم في تلك العمومات. «منه».

٥ الملل والنحل لعبد الكريم الشهرستاني، ١/١٦١.

٦ ب- الأشعري.

٧ ب: الاختيار.

٨ وفي هامش ر: بحكم الضرورة. «منه».

٩ ب: الشبهة.

١٠ ب: كون.

فذهب المعتزلة إلى الأوّل، فقالوا: الحاكم بهما هو العقل، والشرع كاشف.

وودّعت الأشاعرة إلى الثاني، فقالوا: الحاكم بهما هو الشرع، ولا مدخل للعقل في الحكم بهما.^{١١}

والحقّ ما ذهب إليه أصحابنا من التفصيل؛ وهو أنّ من الأفعال ما يتوقّف إلزام الشرع على المكلف على حسنه أو قبحه، ومنها ما ليس كذلك.

[١٩٥ظ] فالأوّل: يقتضيه كالنظر في المعجزة لا أقلّ، فلو لم يكن النظر حسناً / وتركه قبحاً فللمكلف أن يقول: لا أنظر في المعجزة حتّى يجب ولا يجب إلّا بالشرع فيلزم إفحام الرسول. والثاني: لا يقتضيه كسائر التكاليف، فالعقل حاكم في الأوّل بالقياس الفطريّ كزوجيّة الأربعة، والشرع في الثاني.

هذا هو مقتضى كلمات الأصحاب في مواضع شتى.

وأما ما قيل في الفرق بين مذهب أصحابنا ومذهب المعتزلة: إنّ الحاكم هو الله تعالى والعقل آلة لمعرفتهما^{١٢} عندنا، وإنّ الحاكم هو العقل عند المعتزلة.

فأنت خبير بما فيه بعد الإحاطة بما لخصناه آنفاً فكنّ في أمرك على بصيرة ولا تخبط، ولكن هذا آخر ما أردنا^{١٣} إيرادَه^{١٤} في هذه الرسالة، والحمد لله.

{تمّ الرسالة بعون الله تعالى للفاضل محمّد بن أحمد المفتي بطرسوس}.

١١ وفي هامش ر: وربما التجأوا في ذلك إلى ان ليس للعبد تأثير في فعله فلا يوصف بهما وقد عرف ما فيه في المقام الأوّل. «منه».

١٢ ب: لمعرفتها.

١٣ ب: أوردنا.

١٤ ب - إيراده، صح هامش؛ وفي هامش ر: قوله: «ما أردنا إيرادَه» إشارة الى ما حققه في أفعال العباد. فتأمّل. للمحرّر الحقيق.

C. Tercüme

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Bütün hamdler âlemlerin rabbi olan Allah'a, salât ve selâm da efendimiz Muhammed'e (s.a.v.), ehline ve ashâbına olsun. Bu hamdele ve salveleden sonra işte bu, *Ta' dîlü'l-akvâl fî mes'eleti halki'l-a'mâl ve Telvîhun ila't-tercîh fî mes'eleti't-tahsîn ve't-takbîh* [risâleleridir].

Birinci Makâm

Kuldan *ihtiyârî* ve *ızdırârî* yoldan sâdır olan fiillerin arasındaki ayrım zorunludur. Kitap ve Sünnet'teki genellemeler (*'umûmât*) ise her şeyin Allah'ın yaratması (*halk*) ve var kılmasına (*icâd*) dayanmaktadır.

Cebriyye bu fiiller konusundaki bu zorunlu ayrımı itibara almamış ve Kaderiyye ise [Kitap ve Sünnet'te vârit olan] bu genellemeleri *ızdırârî* fiillere tahsis etmiştir.

Dinin büyüklerinden ve ümmetin âlimlerinden selef-i sâlih ise bu ikisini dikkate alıp şöyle dediler: Ne cebir ne de tefvîz vardır. Yalnızca bu ikisi arasında bir şeydir.

Eşâ' rî bunu şöyle açıklamıştır: Bu ayrımın yönünün, *ızdırârî* fiilin değil de *ihtiyârî* fiilin kudretle eş zamanlı/*beraber* olmasıdır. Dolayısıyla eş zamanlılık/*beraberlik* bu ayrım gereğince kuldan kesb [manasındadır].

Ashâbımız [Mâtürîdîler], bunun nihayetinde pür cebr görüşü olduğunu ileri sürerek yanıt vermişlerdir. Zira güç yetiren kimsenin (kâdir) kendisi vasıtasıyla etki/*tesir* etmediği bir kudreti ispat etmenin bir faydası yoktur.

Mâtürîdîler ise bu zorunlu ayrımın yönünü, kulun zorunlu (*ızdırârî*) fiili değil de *ihtiyârî* fiili yapabilme imkânının olduğu şeklinde açıklamışlardır. İşte bu kulun kendi fiilinde bir dahlinin bulunduğu delildir. Yoksa Kaderiyye'nin iddia ettiği gibi kul, fiilini meydana getirmede bağımsız değildir.

Bunun açıklaması şöyledir: Burada "meydan getirme" (îkâ') ve "bununla meydana gelen" (*el-hâsıl bibi*) olmak üzere iki şey vardır.

Birincisi kuldan olup, Allah'ın yaratması ve meydana getirmesiyle değildir. Çünkü bu mevcût değildir. İkincisi ise Allah'ın yaratması ve kulun meydana getir-

mesiyle mevcûttur. Bundan dolayı şayet söz birincisi hakkındaysa buna dair kudret Allah'ın yaratmasıyla olurken irâde ve yönelme/*niyet* (kast) ise kuldand meydana gelir. Bunun da -daha önce açıkladığımız gibi- tıpkı *îkâ'* gibi varlığı yoktur.

Eğer söz ikincisi hakkında ise -açıkladığımız şeyden dolayı- durum açıktır. İşte bu yaklaşım ise [aslında] “İkisi arasında bir şeydir.” demektir. Böylelikle sen, bu kelâmdan özetlediğimiz şeye derinlemesine baktığında bu makâmda meydana gelen şüphelerin tamamına ortadan kaldırmaya güç yetirirsin.

İkinci Makâm

Fiilin iyi oluşu, övgü ve sevaba ilişkin olmasıdır. Fiilin kötü oluşu yergi ve cezaya ilişkin olmasıdır. Hüsün ve kubuh konusunda hükmedenin akıl mı yoksa şerî'at mı olduğuna dair ihtilaf edilmiştir. Tartışmanın temeli “Fiil bizzât kendisinden dolayı mı yoksa kendisine ait lâzım bir sıfattan dolayı mı iyi (hüsün) veya kötü (kubuh) olanı gerektirir veya gerektirmez?” sorusuna dayanır.

Mu'tezile, ilkini benimsemiş ve hüsün ve kubuh hakkında hükmedici olanın akıl olduğunu ve şerî'atın ise sadece bunu açığa çıkardığını söylemişlerdir.

Eş'arîler ise ikicisini benimsemiş ve hüsün ve kubuh hakkında hükmedici olanın şerî'at olduğunu ve aklın bu ikisi hakkında hiçbir dahlinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Bu konu hakkında hak olan yaklaşım ise ashâbımızın benimsediği ayrımdır. O da şudur: Fiillerden bir kısmı, şerî'atın mükellefi sorumlu tutmasında, fiilin hüsün ve kubhuna bağlıdır. Fiillerden diğer kısmı ise böyle olmayan fiillerdir. Birincisi dikkate alındığında fiil, zâtı gereği hüsün ve kubhu gerektirir. En azından mu'cize hakkında nazar etmek böyledir. [Yani mu'cize hakkında düşünmek (nazar), zâtı gereği hüsnü gerektirir.] Şayet düşünmek (nazar), iyi (hüsün) ve terkedilmesi ise kötü (kubuh) olmasaydı mu'cizeye muhatap olan mükellefin, “Vâcip olmadıkça nazar etmem ve nazar da ancak şerî'atle vâcip olur” deme hakkı doğar. Bundan dolayı bu kimse Allah'ın elçisini susturmuş olur. İkincisi dikkate alındığında fiil, zâtı gereği hüsün ve kubhu gerektirmez. Tıpkı diğer şerî'at sorumluluklarda (tekâlîf) olduğu gibi.

Akıl, fitrî bir kıyasla -tıpkı dördün çift oluşunda hükmettiği gibi- ilkinde hükmediciyken şerî'at ise ikincisinde hükmedicidir. İşte bu, ashâbın muhtelif yerlerde zikrettiği sözlerin gereğidir.

Borsbuğa, Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin İrâde-i Cüz' iyye ve İnsan Fiillerine Dair
“*Ta' dîlü'l-akvâl fî mes'eleti halki'l-a'mâl*” Adlı Muhtasar Risâlesinin İnceleme, Tahkik ve Tercümesi

Ashâbımız [Mâtürîdîler], ve Mu'tezile mezhebi arasındaki fark hakkında zikredilen şeye gelince: Bize göre hükmeden Allah'tır akıl ise hüsün ve kubhun bilinmesinde bir alettir/*vasıtadır*. Mu'tezile'ye göre ise akıl hükmedicidir. Dolayısıyla sen, az önce bizim özetlediğimiz şeyi idrak ettikten sonra [bundaki problemin] farkındasın.

Bu konuda hakkında basiret üzerinde bulun ve de hata yapma. Fakat bu bizim bu risâlede ortaya koymak istediğimiz şeyin nihayeti olsun. Tüm övgüler sadece Allah'a aittir.

Kaynakça

- Ammâra, Muhammed. *Resâilü'l-adl ve't-tevhîd*. Beyrût: Dâru's-şurûk, 2. Basım, 1408/1988.
- Arpaguş, Hatice K. "Mâtürîdilik ve İrade-i Cüz'iyeye Meselesi". IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâtürîdîlik. ed. Cengiz Çuhadar-Mustafa Aykaç-Yusuf Koçak. 1/41-48. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017.
- Arpaguş, Hatice K. "Mâtürîdîlik ve Osmanlı'da İrade-i Cüz'iyeye Yorumu". Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları. ed. Fuat Aydın-Metin Aydın-Muhammed Yetim. 243-262. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Bolelli, Nusrettin - Doğan, Adem. "Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin Hayatı ve Eserleri". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2019), 285-309. <https://doi.org/10.34085/buifd.532518>
- Borsbuğa, Mustafa. *Klasik Dönem Kelâmında Bilgi Edinme Kaynaklarının Kuvvet Değeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Bursevî, Muhammed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1. Basım, 1333/1914.
- Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed. *Kitabu't-tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûşî. Ankara: Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1. Basım, 1423/2003.
- Ebû Nuaym İsfehânî, Ahmed b. Abdullah. *Hilyetu'l-evliyâ*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-Arabî, 4. Basım, 1405/1984.
- Ebu'l-Berekât en-Nesefî, Hâfızuddin Abdullah b. Ahmed. *Şerhu'l-'umde*. thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmâîl. Kâhire: el-Mektetu'l-Ezheriyye li't-türâs, 1. Basım, 2012/1432.
- Gölcük, Şerefeddin. *Bâkîllânî ve İnsan Filleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Güdekli, Hayrettin Nebi. "Müteahhirîn Dönemi Mâtürîdî Kelâmında İrâdenin Ontolojisi Sorunu: Saçaklızâde'nin Risâletü'l-irâdeti'l-cüz'iyeye'sinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 41 (2019), 85-129. <https://doi.org/10.26570/isad.513141>
- Gümülcinevî, Muhammed b. Ahmed. *Risâle fi'l-irâdeti'l-cüz'iyeye ve ef'âli'l-ibâd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3570, 20^a-33^b.
- Harman, Vezir. *İbrahim el-Lekkânî'nin Kelâmî Görüşleri*. İstanbul: Hiperlink, 1. Basım, 2020.
- Harputî, Abdüllatif. *Kelâm İlmine Giriş*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 1. Basım, 2016.
- İbn Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ. *Tabakâtu'l-Mu'tezile*. thk. Susanna Diwald-Wilzer. Beyrût: Franz Stein, 1. Basım, 1380/1961.
- Karadaş, Çağfer. "İnsan Fiilleri". *Kelâm El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. 403-418. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Karaman, Abdullah. "Tarsûsî Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/115-116. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Borsbuğa, Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin İrâde-i Cüz' iyye ve İnsan Fiillerine Dair
"Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleti halki'l-a'mâl" Adlı Muhtasar Risâlesinin İnceleme, Tahkik ve Tercümesi

- Karsî, Dâvûd b. Muhammed. *Risâle fi'l-ibtiyârâti'l-cüz'iyye ve'l-idrâkâti'l-kalbiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 387, 123^a-134^b.
- Kevserî, M. Zâhid. *et-Tabrîrû'l-vecîz fî mâ yebteğîhi'l-müstecîz*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebeü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1413/1993.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tebîrâtü'l-edille fi usûlu'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 1453/2003.
- Neşşâr, Ali Sâmî. *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*. Kâhîre: Dâru'l-maârif, 9. Basım, 1397/1977.
- Öner, Necati. *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Divan Yayınevi, 6. Basım, 2013.
- Özdiñç, Rıdvan. *Akul İrade Hürriyet: Son Dönem Osmanlı Dinî Düşüncesinde İrade Meselesi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Özler, Mevlüt. *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Öztürk, Resul. *Cebri Düşüncenin Yaygınlaşmasında Siyasi İktidarın Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Sadrüşşerî' a es-Sânî, Ubeydullah b. Mes'ûd. *et-Tavzîb şerhu't-tenkîb*. thk. M. Adnân Dervîş. 2 Cilt. Beyrût: Şeriketü Dâri'l-Erkam, 1. Basım, 1419/1998.
- Sadrüşşerî' a es-Sânî, Ubeydullah b. Mes'ûd. *Şerhu ta'dilü'l-ulûm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Muradmolla, 1333, 95^a-201^b.
- Sarıkaya, Yaşar. *Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi: Ebû Said el-Hâdimî*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 1. Basım, 2018.
- Soysal, Mehmet Fatih. "Abdürrahim Fedâî Efendi'nin İrâde-i Cüz' iyye Risâlesi: Tahlîl, Tercüme ve Tahkîk". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2017), 133-163.
- Soysal, Mehmet Fatih. "Kütahyalı Ahmed Âsım Efendi'nin el-Mebâhisü'd-Defîniyye fî Hakkî'l-İrâdetü'l-Cüz' iyye Adlı Eserinin Neşri". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015), 31-68.
- Şâfiî, Hasan Mahmûd. *Kelâm'a Giriş*. çev. Süleyman Akkuş. İstanbul: Değişim Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Hâşiye 'alâ envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl*. İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 414, 1^b-585^a.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Hâşiye 'alâ hâşiyeti Kul Ahmed ale'l-fevaidi'l-fenâriyye*. İstanbul: H. Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 688, 95^a-119^a.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Hâşiye 'alâ hâşiyeti şerhi hidâyeti'l-hikme*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1919, 260^a-297^b.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Hâşiye 'alâ risâleti isbâti'l-vâcib ve havâşîhâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, 1172, 54^a-77^b.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Hâşiye 'alâ risâleti'l-âdâb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4731, 1^a-12^b.

- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Hâşiye 'alâ tefsîri sûreti Yâsîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3699, 26^a-63^a.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Hâşiyetü't-Tarsûsî 'alâ mir 'âti'l-usûl*. İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 932, 1^a-122^b.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Kıssatü Yûsuf*. Ankara: Ankara Milli Kütüphane, Adana İl H., 630, 233^b-372^b.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Kifâyetü'l-ma'tûrât fi'l-'amel bi-rub'i'l-mukantarât*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp., Yazmalar, 904, 13^a-17^a.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Mecmû'atü'l-mevâ'iz*. Ankara: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, 895, 3^a-272^a.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Miftâhu'l-bulâsa li'l-miftâh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidedicizade, 736, 11^a-69^a.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Şerhu tubfeti'l-mülûk*. Ankara: Milli Kütüphane, Adana İl Halk., 1041, 1^a-17^a.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Ta'dîlu'l-akvâl fi mes'eleli balki'l-'amâl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Raşid Efendi, 1017, 195^b-196^a.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Ta'dîlu'l-akvâl fi mes'eleli balki'l-'amâl*. Konya: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk, 730/6, 43^b-44^a.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Telvîhun ila't-tercîh fi mes'eleli't-tabsîn ve't-takbîh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Raşid Efendi, 1017, 96^a-96^b.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Ünmûzecü'l-'ulûm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmala, 128, 56^b-120^a.
- Taşçı, Özcan. *İlk Kelâm Risâlelerine Göre Kader ve İnsanın Sorumluluğu*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2009.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Şerhu'l-'akâid*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ. Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâyâtî'l-Ezheriyye, 11. Basım, 1308/1987.
- Ünverdi, Veysi. "İslâm Kelâmında Kesb Doktrini". *IV. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*. ed. Bülent Cercis Tanrıtanır - Amenah Manafidizaji. 505-517. Mardin: İksad Yayınları, 2018.
- Watt, W. Montgomery. *İslâmın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*. çev. Arif Aytekin. İstanbul: Bereket Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. *İslâm Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Yeprem, M. Saim. *İrade Hürriyeti*. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 2016.

Critical Edition, Examination and Translation of The Risālah of Muhammad ibn Ahmad al-Tarsūsī's Entitled "Ta'dīl al-aqwāl fī mas'alah khalq al-'a'māl" on Free Will (al-Irāda al-Juj'iyya) and Human Actions"

Res. Assist. Mustafa BORSBUĞA

The problem of free will (al-Irāda al-Juj'iyya) has been one of the deep and complex debates between competent theologians in early Islām. In the early periods of Islām, it is seen that two approaches about human acts gained weight among sects. One of them is Mu'tazilah and the other is Jabriyyah. Jabriyyah highlighted the influence of God in action and devalued human responsibility by making man ineffective in his own action. Mu'tazilah, on the other hand, prioritized the actor of man in acts and brought harm to God's attribute of creation and authority. However, Salafist scholars took a path between these two approaches, arguing that these two approaches could not solve the basic dilemma. They formulated this as a sect between two sects. This approach was later developed from the predecessor of Sunnī theologians and turned into a theory of *directions of action*. These scientific and intellectual efforts about action continued to be alive in Ottoman scientific circles as well. In the Ottoman intellectual tradition, in the context of human actions the richness of the literature of the writings of qaḍā, qadar, ef'āl al-'ibād, khalq al-'a'māl, free will (al-Irāda al-Juj'iyya) kasb, and hāshiyah, iḥtiṣār, sharḥ, ta'liqāt, zayl which are written on these are known. This works, which is the subject of examination, is example of works from this category. The risālah attempt to putting forward the fundamental problem between God's creation of everything and human freedom through the existence of human will and power.

The study focuses on how Muhammad ibn Ahmad al-Tarsūsī deals with the issue in his summary on the free will (al-Irāda al-Juj'iyya) and human actions. The author divided his risālah into two chapters (maqām). In the first chapters, he dwells on two principles that cause the sects about human acts to be dispersed. The first is that the distinction between voluntary (irādī) and compulsory acts is certain. The second is that the generalizations in religious texts that include human acts are based on God's creation. Accordingly, the first principle was ignored by Jabriyyah and the second by Qadariyyah. The author expresses that these two approaches fail

to reach the reality and the correct path. But salaf scholars have reached the truth by taking these two principles into account.

According to author, Ash‘arī also actually fell into compulsion. The author emphasizes the approach of the Mâturīdī’s, whom he calls “our companions”. The author dwells on their dual distinction as “bringing the act into existence” (īqā‘) and “the thing that happens” by this īqā‘. According to this distinction, the first part reveals the freedom of man since it is not subject to creation, and it also does not pose any problem to the principle that God creates everything.

This theory, which was developed and put forward Şadr al-Sharī‘a al-Şānī (d. 747/1346), laid the groundwork for a consistent and reasonable metaphysical ground for human action and will, and for God to be the creator of everything. Thus, since human beings have free will, they are not under compulsion and no problem occurs in Allah’s absolute creativity. The author al-Tarsūsī in concluding the first maqām, states that this approach of the Mâturīdīs is the same as what the salaf expressed. Thus, the author tries to bring the salaf and the Mâturīdīs closer to each other. It can be said that the risālah is original in this respect. Because, in both approaches, it is revealed that both the freedom and moral responsibility of man in his actions and that God is the creator of every being, the paradox in human acts is solved in this way.

The author makes the definitions of ḥusun and qubuḥ in the second makām and says that there is a disagreement about whether the determinant and ruler of these two is reason or sharī‘ah. It is noteworthy that the Muhammad ibn Ahmad al-Tarsūsī summarizes this issue in this short risālah. As a matter of fact, since the subject of ḥusun and qubuḥ is related to human actions, it contributes to a clear understanding of the issue.

The author mentions the approaches of the sects to the subject and mentions that the Mu‘tazilah and the Ash‘arī sects are not correct because Mu‘tazilah prioritized the mind and Ash‘arīs preceded the sharī‘a however, he mentions that the distinction made by the Mâturīdīs as “Some of the acts require ḥusun and qubuḥ and some do not require it” is more consistent and accurate. The study is in parallel with the Ottoman period Mâturīdīs emphasis, both in terms of bringing the Mâturīdī tradition to the fore and trying to bring the salaf and the Mâturīdī approach closer to each other.

Keywords: Free will, Kasb, Human actions, Jabr (Compulsion), Tafwīz, Muhammad ibn Ahmad al-Tarsūsī, Mâturīdism Ash‘arism.